

Zbilja

časopis za kulturu, umetnost
i društvena pitanja
novi sad — godina XXXVI
cena 20 dinara

mart '90.

broj 373

cenzura i ideologija

zorica bobić

Knj. op. 11.445
FILOZOFSKOG FAKULTETA
NOVI SAD

živko dak: don kihot

misao ima reč

petru krdu

Ova misao nema pravo
da beskonačno čuti

mirna je
vedra je
biće osvetljena

otvorićemo joj ipak dosije
ima diplomu rimskog prava
ali je udožder po zanimanju
ponoviće mehanički tekst
na koji je prisiljena
da misli **ad usum**

ova će misao biti smeštena u bolnicu
gde će joj pripisati terapiju bez stida
iz intimnih ubedenja

što joj je rečeno da će je snaći
ne zavisi samo od Onog gore

željna da sačuva svoju sumnju
zamoljena je da ostane na svom mestu

u međuvremenu hladnoća se uvlači u kosti
večeras će padati sneg duboko u pamćenje
sa viškom istine
haleluja

S rumunskog preveo Vladimir Zorić

Budući da je cenzura poseban i nikako beznačajan vid recepcije književnog dela, neophodno je u analizi tako složenog fenomena uzeti u obzir odnos prema ideologiji, onako kako se on javlja u svojoj kritičkoj dimenziji znanjenja. Analiza ovog odnosa mora početi pitanjem o stvarnim moćima i dometima ideološkog utemeljenja svake kritike, tim pre što je i odnos između ideološkog i umetničkog kroz čitavu istoriju umetnosti i estetike, bio predmet brojnih, i izgleda, nepomirljivih sukoba. Bilo koji vid da taj odnos uzima nužno povlači za sobom uverenje da su umetnosti i ideologija, makar i samo nemošto, na neki način ipak povezane. Kako njihov odnos uistinu izgleda, moguće je pokazati tek pošto se odredi bit ideologije.

U najopštijem smislu ideologija se može odrediti kao svest u kojoj se postojeća realnost pokazuje u svojoj izokrenutosti kao jedina realnost. Suštinski, ideološka svest potire bilo kakve stvarne razlike između postojećeg kako jeste i mogućnosti da se ono promeni. Zato bi se njena osnovna svrha mogla odrediti kao funkcionalno uklapanje pojedinca ili društvene grupe u postojeću realnost. Ovakvo utemeljenje prioritarnih ciljeva svake ideologije istovremeno otkriva i njeno kardinalno opredeljenje: ukidanje alternativne svesti i alternativnog mišljenja.

Nivelacija stvarnog i mogućeg manifestuje se kroz inverziju njihovog odnosa. Zato fetišizacija postojećih društvenih odnosa u cilju njihovog opravdavanja, profilira ideologiju kao samoobmanjujuću svest u kojoj se konstituisanje čovekovog rodnog bića vrši putem podčinjavanja pojedinaca **OPSTEM**: državi, vlasti, političkim institucijama. Zahtev koji se postavlja pred pojedinca može se prepoznati u potrebi suspenzije ličnog u ime tog apstraktno **Opšteg**, koje se pojavljuje kao najviše dobro i vrhovna vrednost, čime se otkriva ekspanzionistički karakter ideologije i njena potreba da bez izuzetka prožme sve sfere društva. Pojavljujući se kao zvanična institucija (kao je to još Altiser pokazao) ideologija opravdava postojeći sistem ali i samu sebe, zastupajući, dođuše u različitim varijantama, Lajbnicovo pravilo o najboljem od svih mogućih svetova, čime se istovremeno postojeći politički poredak i njegove norme, fiksiraju kao stvarnost koja je ontološki iznad pojedinca. Njena lažnost se ne sastoji, dakle, toliko u koncipiranju jedne lažne slike stvarnosti, koliko se »krije iza potvrđivanja jedne stvarnosti«¹.

Suštinu ideologije R. Bart je našao u mitovima koji na najbolji mogući način pokazuju njenu mistifikatorsku prirodu. Namećući norme kao prirodne zakone koji se moraju bespogovorno prihvatiti, mit produžava život sistemu i služi kao njegov izraz. Koncept mita koji je u osnovi svake ideologije opravdava se argumentom da je njeno delovanje u suštini derealizacija: »Ono kiti i oprema ono nestvarno svim prividima stvarnosti, a to nestvarno samo je stvarnost izmenjene prirode«². Sveobuhvatnost ideologije i njena ekspanzionistička priroda, mogu se videti u činjenici da ona ne samo što raspolaze različitim sredstvima izra-

žavanja i prinude (što je posebno upadljivo u jeziku kao mediju), nego nastoji da prodre gotovo u sve institucije za koje je karakteristično da pored svojih javnih funkcija »imaju i jednu tajnu, skrivenu dužnost a to je služenje vladajućoj klasi«³.

Oblast kulture je u najširem smislu ono polje koje u potpunosti pripada ideologiji. Po rečima Difrema ona »prodire svuda u doživljeno i to pod okriljem kulture i u njenom znaku«⁴. Suštinska odlika ideologije je i njena potreba za dominacijom, koju realizuje stalnim pozivanjem na moć i vlast, što sa svoje strane rezultira potčinjavanjem, strahom i poslušnošću. Ona u tom smislu ne priznaje kategorije ličnog izbora i opredeljenja jer traži poistovećenje individualnog, u svim njegovim vidovima, sa sistemom normi koje brani. Moć institucija vlasti može se sagledati u činjenici da ideologija koja ih profilira, prisvaja pravo tumačenja svih pojava i to tako da je budućnost ne zanima koliko sadašnjost, dok prošlost frizira prema trenutnim potrebama dnevne politike, mi reći protivrečja i dovodeći stvari i pojave u stanje ravnoteže. Zbilja koju brani ideologija uvek je represivna što je dovodi u veoma blisku vezu sa manipulacijom. Tako, nalažući pasivno prepuštanje toku događaja ona omogućava da se, na primer, zapovest »zaspi!«⁵ javlja pre svega tamo gde poprima neposredno »suprotnu formu, od famozne staljinističke 'budnosti' pred neprijateljima socijalizma, pa do nacizma«⁶. Utoliko je i ubedivanje, odnosno, »skriveno ubedivanje«⁷ njeno osnovno sredstvo. Ona potvrđuje svoju arbitarnost pozivajući se na neki od javno promovisanih autoriteta. Zato se

Don Quijote de la Mancha

dušan ristić: don kihot

čvo »drvo poznanja« koje čovek nosi zasaden u sebi, jer svak u sebi ima svoga Boga».

Mistička uvjerenost u subjektivne instrumente ljudske prirode vodi istovremeno u skepticizam u odnosu na racionalno i čulno ljudsko saznanje. U osnovi tog Venclovićevog skepticizma Pavić vidi »gledište Mihaila Psela (1018—1096), koji govori o tome da nam 'sve božansko nije dosežno' i da naše neznanje ima dva osnovna uzroka: prvo, to je priroda Boga koja izmiče našem razumu, i drugo, to je priroda samog tog razuma koji funkcionira samo u okvirima određenih pretpostavki».

Bez sumnje u mogućnost i bez svijesti o ograničenosti ljudskog racionalnog i čulnog saznanja nema prostora za fantastiku. Uvjerenje, pak, o mističnim moćima duhovnih očiju otvara polja fantastičnih čuda. Druga je stvar da li je tada još moguće govoriti o fantastici ili je srednjovjekovni čovjek time dosezao samu srž najstvarnije stvarnosti, samu istinu, samoga Boga. Ali tome bi valjalo posvetiti posebno istraživanje.

Motiv »očiju slepoga Didima«, što ga srećemo u Pavićevim stihovima, preuzet je od Venclovića, a tome je sasvim sličan motiv vidovitosti Stanislava Spuda (**Suviše dobro urađen posao**): Spud postaje vidovit i sposoban da liječi tuđe bolesti, posebno snove, tek pošto je izgubio sopstveni fizički vid i pošto je progledao unutrašnjim očima. Očevidno je da Pavić traži uporišta upravo u onoj tradiciji koju označava Venclovićevom, u prvom redu u isihazmu.

Sljedeća Pavićeva rečenica, data kao zaključni stav o Venclovićevom odnosu prema Vizantiji, mogla bi se sasvim lijepo primijeniti na Pavićevu reaktualizaciju Venclovića.

»Ta moć da svoje vizantijske izvore stavi u službu novih vremena i potreba, da omogući jednoj staroj filosofiji i književnosti da zazvuče moderno i aktuelno na jednom novom jeziku, jedna je vrlina Gavrila Stefanovića Venclovića koju je teško mimoći kada je reč o filozofskoj misli kod Srba».

Pavić s razlogom ističe značaj aforizma u Venclovićevim djelima. I sam Pavić je sklon aforizmu, naročito onom koji je paradoksalan i alogičan. Mi smo na neke od onih koji imaju funkciju poente u Pavićevim pričama skrenuli pažnju, ali priroda i funkcija aforizma u Pavićevoj prozi mogla bi biti predmet jednog posebnog istraživanja, koje će ovoga puta izostati.

O podstajcnosti Venclovićeve besjedničke rečenice za Pavićevu prozu biće riječi docnije; o tome je najbolje pisao sam Pavić.

Jedan od omiljenih motiva Pavićeve fantastične proze jeste motiv jednoroga (inoroga). Taj motiv je Pavić našao kod Venclovića i naveo ga

u svojoj studiji, držeći da ga je Venclović preuzeo »iz drevnog Fiziologa«. Evo tog navoda iz Venclovića što ga je Pavić preoblikovao i prekomponovao ugrađivši ga u priču **Konji svetoga Marka**, o kojoj je već bilo riječi:

»Taj, što se zver indijski zove inorog, rog mu je lekovit. Takvu u sebi svoju silu ima, te od gorke vode slatku čini. Tamo, među morami, po arapskom vilajetu, imadu zločeste i gorke vode i nisu za piće. Skupe se gde na koju vodu šumska žedna zverad, — piti ne mogu; valja im čekati dok ne dode inorog. Kad on stigne, ta i zamoci držeći mu rog u vodi, taki lepo pitku vodu, još lekovitu je učini, te se sva zverad izokola napiju. A kad rog digne i ode, voda ostane ka i bila: nevaljala, goraka».

Za Pavićevu prozu — bahtinovski rečeno — za Pavićev hronotop, indikativna je i jedna tvrdnja, jedan citat o Vencloviću iz zaključka studije. U Venclovićevom djelu je, naime, kao i u biblijskim tekstovima, nestalo svih granica vremena, pa su se prošlost, sadašnjost i budućnost slile »u jedno, neprolazno i večito, otkrovenje«. Tome, zapravo, teže brojne Pavićeve igre prostorom i vremenom: postoji relativno i pojavno vrijeme i jedan pojavni prostor, ali se, iza te pojavnosti, ili kroz tu pojavnost, brojnim obnavljanjima i ponavljanjima, preobražajima junaka i događaja, ta vremensko-prostorna pojavnost sugerira kao privid, pa se sve geometrijske predstave o prostoru i vremenu preobražavaju »u jedno neprolazno i večito 'otkrovenje'».

Pavićeva svijest o nasljeđu »veoma stare baštine« jasna je i kad govori o Venclovićevim temama »krize savesti, strasti i opsesija paklenih muka«, »koje su postale opšta svojina još u gotici i poznom srednjem veku, ali koje su u vremenu baroka dočekane s novim argumentima, prihvaćene i ponovo postale omiljene (. . .). O njima se kao o baroknim pojavama u Venclovićevom delu može govoriti samo uslovno, jer pisac je pripadao jednoj zoni na granici Orijenta i Evrope, gde se mistika gotovo nije gasila, gde su paklene muke i krize savesti bile neprekidno tema dana».

Da li je to samo kritički tekst o Vencloviću ili i autorska poetička zabilješka pisca **Hazarskog rečnika**, pisca iz prostora gdje su se sudarala tri moćna svijeta — judejski, hrišćanski i islamski — i gdje su nastajali i nestajali veliki svjetovi i civilizacije. Evo nas opet pred Pavićevom parabолоm o Balkanu i Evropi, ali i pred problematikom **Hazarskog rečnika**.

(nastaviće se)

Odlomak iz knjige »Hazarska prizma«

MIRIS ŠUME

Kakav sada da
u vrhovima sjaj kad ona
još nezgasmuta u duhu
zasniježu se šuma.
Vidim ponad
mrznu zvijezde
i nalijećući orao
perje i inje
u prodolja sipa.
Iz prikrajka
jedan se bor
razrogačuje u jelena
visočijeg no šuma
(svaki mu rog po jedno
pahuljičavo sazviježde pridržava)
i zvijer uskostriješena
s plamičkom u žiži
odozgor ovjesuje se
i pozviždava.
Jer snijem tek
prepadnut jekom
izgovoreno koja pojačava
skoro podlgasom sričem:
Ovo je šuma nerazbrojivih značenja.
Ne bježite nikamo.
Ne osvrćite se dakle.

BOJA PEPELA

O da!
Srčikom ruže
čija mirisavost bješe
raskoš jednog vrta
opet uspinje se
gospodar uvenuća
i zvijezda koja pada
kroz indigo noći
ne prelepršava se
u nacrt andela.
Tek prosinac
oštrih značenja
silazi u potpornje
one šume podstreknute
kao i svaki plamen
uz kojeg mogu rasti
koliko god žele
tetrijebovi
njenog odsjaja.

boja pepela

boris vrga

JABUKA

između čijih
osjevaka recimo
lirski blistajna
zazoruje se poezija;
ona uvijek druga
vazda podnebesna
vazda neraspolovljena
prerumenjena
u svoj obli arhetip
očičšćena od svega
sa sasvođenih grana
koja se odrješava
vihornom mišlju
prosjevnim rupcem
nošena.

OLUJA

Sada zrcalnost
mijenja značenje.
Jezerom što skončava
olujom se nastavlja.
Podstreknuta
da se ispriječi svemu
knjigu iz koje raste
s naličja lista
velika slova pretvara
u beznađežno mala
zakrivljena u posve ravna
i jabuka čije ime
bješe bljesak
među svodovima
od bjesujućeg u vijazu
odvraća orla.

NEČUJNI KRICI

Već dugo nisam
Sin Prirode.

Već dugo nisu me
njihali vrhovi borja.

Već dugo nije me
isbliza osvjetlila munja.

Već dugo nisam ti
po sokolu poslao pismo.

Već dugo nisu me
budili gromki odzvuci groma.

U VISINI

Biti odjednom
biti na svim mjestima.
Preskočio sam ogradu
od plamsalog borja
na liticu uzverao
se nebonosnu.
Prečist u svanućima
zrak je zmija plavulja
uokolo moje glave.
Svagda pozoran
mitareći orao
praskozornih visova
lebdii ponad nje.

VJETROVI

čiji zahtjev nema graničja
stvarni kao tu i tamo
koji su opet samo vjetrovi
oni isti
zbog kojih naglo iz lirike šibanja
odliječu stabla
vjetrovi
kakvih dosada nije bilo
koji ziblju stoljeća
spremni za ocean podjarmljanjanja
narasli do razmjera hurikanskih
kad sve je samo sunutost
i othuj je sve
uzdižu me doista.

promatran u jednoj od svojih faza on se nalazi u svesti — kod Kovača u zahtevu za pornografskim šokom, u pomodnosti upotrebe seksa.

Kovačev zapis moguće je razumeti i kao fantazam o perverznoj želji, najpre tako. Pervezna želja je i razlog ovakve književne dramatizacije fantazma — da li i pomodna upotreba seksa. Sigurno je da su bizarnost i pomodna upotreba seksa sklonile od očiju rad perverzne želje. Ali, one su, ipak, samo kontekst željenja otuđenog subjekta, tj. kontekst njegovog poremećenog odnosa s falusom kao konstitutivnim označiteljem. Ovde valja podsetiti da falus daje funkciju koju on ima u fantazmu.

Sve ovo se, uglavnom, ponavlja u jednom drugom zapisu. Fantazmatički scenario je isti, sredstva saopštavanja su nešto drugačija; drugačiji je i opštiji smisao fantazma. Ponavljanje, s obzirom na to da sadrži predačko znanje, nesumnjivo kad je reč o seksualnosti, nezavisno od seksualne stvari, ontologizuje seksualnost.

Prema Lakanu [15] u fantazmu je fiksiran odnos subjekta prema njegovom biću. Valja onda pretpostaviti da se iz fantazma može iščitati i vrsta tog odnosa. U Kovačevom zapisu je naglašen status a, što treba razumeti, po lakanovskoj psihoanalizi, kao znak perverzije. Prema tome, čista odsutnost seksualne stvari u tom je zapisu neskrivena. No treba podsetiti da to znamo samo zato što subjekt i nadalje ostaje u ravni Drugog, bez obzira na to što ne zna šta se s njim zbiva. Zna, međutim, da je za njegovu strukturu presudna veza sa vlastitim bićem, sa Drugim zapravo kod koga dolazi po vlastiti identitet, po svoj govor. Vezu sa bićem subjektu objašnjava Drugi, tako što od njega dobija (subjekt) svoju poruku u izokrenutom vidu, kako je to Lakan utvrdio. Ovaj scenario odnosa subjekta sa bićem prepoznaje se u Kovačevom drugom zapisu, upravo sam ga pomenu. Pripovedač je, pošto je najpre utvrdio svoje označiteljsko mesto u Drugom, uspostavio odnos s označiteljem falus (Nestor), još uveren da nije kastriran, da mu ne nedostaje označitelj falus. Kod Drugog su pohranjeni istina i odgovor na pitanje koje je on samo fantazmatički formulisao. Na manifestnoj ravni sve je, manje-više, kao u prvom zapisu. Doduše, ulogu i mesto pripovedača u sceni zauzima neki drugi muškarac, koji, takode, gaji iluziju da nije kastriran. Razlika nije bitna.

Pripovedaču, po utvrđenoj analitičkoj shemi, njegovu sliku šalje drugi, koji ga, zbilja, zamenjuje, koji je on, u ljubavnoj sceni sa Ružom. Kako već i prilici dobu tehnike, pripovedač svoju sliku dobija telefonom: čuje lajanje označitelja (Nestora) i, mogu li tako reći, čuje seksualne artikulacije jezika — glasove žene i muškarca koji je zauzeo njegovo mesto, čuje svoje prvo slovo. Razlike između dva zapisa mogu biti značajne za analizu fantazma, za utvrđivanje označiteljskih položaja u Drugom pripovedača i njegovog dvojnika, tj. za omeđavanje značenjskih polja zapisa, itd. Oba zapisa naglašavaju da od statusa falusa, njegovog (simboličkog) funkcionisanja zavisi subjektivnost subjekta i, naravno, mogućnost uživanja. No i u Kovačevim zapisima označitelj falus je ortopedsko pomagalo. Pokazuju to i pomodnost upotrebe seksa i pervertiranost seksualnosti u Kovačevim zapisima. Označitelj falus, ipak, samo laje. Nestor jeste označitelj latentnog zahteva, ali »dobija vrednost želje iz jednog drugog registra« [17], iz registra kastracije.

Seksualna stvar u perverznoj seksualnosti postoji kao poreknuta stvar. Jedino je na taj, negativan način i priznata. No seksualna stvar se i ispoljava u negativnoj dijalektici. Ova je opet, ako i ne može polagati pravo na univerzalnost, strukturo ishodište kulture. Uostalom, seksualna stvar se ispoljava kao poreknuta stvar i u slučajevima koji bi se, po nekim kriterijima, mogli nazvati normalnim i to zato što negativna dijalektika dolazi s mesta susreta života i smrti, iz realnog koje uređuje protivurečje istog. Moglo bi se čak reći da je negativna dijalektika jedini način na koji se pokazuje delotvornost protivurečja istog. Istina, to pokazivanje je uvek maskirano; zabašuruje ga osobenost kulture, na primer, ili individualizacija fantazma.

Neprekidno poricanje, mogućnost nemogućnosti (koja se projektuje u negativnu dijalektiku) seksualnost (Lakan veli seksualni odnos) pretvaraju u »ono što ne prestaje da se ne ispisuje« [16]. Prema tome, seksualna stvar se nalazi na mestu logosa — ona jeste logosa, istina, u meri u kojoj je u neposrednoj vezi s Ananke, a ona to jeste čim je u protivurečju istog. (Tu valja tražiti i razjašnjenje preokreta koji je Frojd započeo u evropskom mišljenju.) Postoje, doduše, tumači [1] koji logos kod Frojda izjednačuju s erosom (nagonima života), što nije posve pogrešno. Frojd je, odista, seksualne nagone ubrojao u nagone života. Konačno, i ovi tumači logos sparaju s Ananke. Ovde je važno da, po svemu sudeći, seksualna stvar, zahvaljujući svojoj dimenziji u nagonu smrti, održava nagone života u protivurečju istog.

šta je bio moj život rade tomić

O PSU, O PESKU

*Ja se samo koristim ovom prilikom
Koja nije u prilici da se koristi mnome
Mada će to vreme doći
Ja osvajam deo po deo, ja kopam
Na onoj livadi pronadoh psa
Pas kao pas odapeo, crvi ga uzele pod svoje
Pas koji se raspada nije dobar pas, reče jedan čovek
Ja se samo koristim ovom prilikom
Ovom velikom prilikom belom kao ciklama što mrda ušima
(Sve prilike su, uostalom, takve)
Ja osvajam deo po deo, ja kopam
Briga mene za vas koji ste tu mokrili
i koji ćete posle tu jesti, hoću da kažem zemlju
za vas koji vičete na sav glas
Moja ljubav je rupa na cipeli
Moja ljubav je voda u vodi
Moja ljubav je belo magare što čupka travu, reče onaj čovek
Ja se samo koristim ovom prilikom
Ovom prilikom u kojoj vidim tvoje oko
tvoju ruku, tvoju dugu noć, družje moj
Ja osvajam deo po deo, ja kopam
Zar ne vidite pesak u vodi
Pesak koji se ni sa čim ne rimuje
Kako je samo lep, kako je samo lep, reče onaj čovek
Ali moga peska nema
Onaj pas se još uvek raspada*

1969.

NA OBALI

Dva vitka stabla s vrhovima zabodenim u visinu kao igle. Mramor na obali, rumeno lišće. Iz proredenih krošnji veje list po list. Uokolo kamen, male kućice, retki prolaznik. Staro zlato, žuti grozdovi oblaka pod vodom. Sve sliva se u jednu tačku pod okom sunca. Retka ptica, dah beskraj. Dah nekog drugog vremena koje je postojalo ili nikad nije postojalo. U žutom sam, nad porivom koji mi donosi tren. Iz nekog davno minulog vremena, kao iz vode izranja čudesna bela građevina. Drugi mirisi, druge boje. Tren to je. No, greje sunce, i svaki val u purpur pretvara. Lišće, talasi svežine, glas ptice. Stvari se shvataju tek kad se vide, rekoh u sebi i zapisah:

ŠTA JE BIO MOJ ŽIVOT

*Glas taj što ga čujem u sebi
Zov taj što sličan je gugutanju
ili kopriva u dolini
Sakata ptica, puka izmišljotina ili viseći most
Držanje pera, rala ili turčinka
Unuili krov na suncu, odronjeno brdo ili čekanje
Slomljeno drvo, sobna tišina, vodenica bez krova
ili kamen pod kojim više nema mliva
Nestrpljivost, beli zidovi, magla
To što govorim, što neprestano ponavljam ili vejavica
Kos u letu, jato prepušteno samo sebi ili glad
Trnjina sparušena, nepokretna prašina
Presahlo vrelo ili put što ne zna za me više
Galija u mraku, kajanje ili munja
Spokoj senki, trkalište ili zauzdana voda
Raspeto nebo ili ostrica mača
Cvet iz sna, obrušavanje zvezda ili osinjak u šumi
Golema ljubav, ruka što me vuče ili noć posle toga
Prastari mirisi, pustinjski pesak ili hitnuta strela
ili samo živo sunce, daleko, daleko odavde
Sunce zaustavljeno na pesku, ovalna harmonija.*

* * *

*Mrak je pao, sklopili smo oči
snaga naših pluća odlazi sa vetrom
Boju naše krvi uzelo je sunce
Srebro naših zena odnele su vode
Mrak je pao, mrak je ukrao
indijsku muziku i tam-tam u polju
Mrak je ukrao igru devojke-trave
Naš hod je mrak ukrao
Naše ruke je mrak ukrao
Naše usne je mrak ukrao
Naš dah je mrak ukrao
i strpao u svoja raščerečena usta*

1957. Pehčevo

1. Assoun, Paul-Laurent: *L'entendement freudien, Logos et Ananké*, Paris, Gallimard, 1984.
2. Ba, Bernar: Cista želja, »Treći program«, br. 79, 1986, Radio Beograd, Beograd.
3. Baas, Bernard: *Le désir pur, «Ornicar?»,* No. 43, 1987—88, Navarin, Paris.
4. Devereux, Georges: *Ethnopsychanalyse complémentariste*, Flammarion, Paris, 1972.
5. Frojd, Sigmund: *Tumačenje snova*, Matica srpska, Novi Sad, 1970.
6. Gantheret, François: *Du coin de loell, «Nouvelle revue de psychanalyse»,* No. 35, 1987, Gallimard, Paris.
7. Grorišar, Alen: *Struktura saraja*, Vuk Karadžić, Beograd, 1988.
8. Kovač, Mirko: *Uvod u drugi život*, Prosveta, Beograd, 1983.
9. Lakan, Žak: *Frojdovska stvar, Spisi*, Prosveta, Beograd, 1983.
10. Lakan, Žak: *Prekrat subjekta i dijalektika želje u frojdovskom nesvesnom, Spisi*.
11. Lakan, Jacques: *Ethique de la psychanalyse*, Seuil, Paris, 1986.
12. Lakan, Jacques: *Logique du fantasme, stenografske beleške*.
13. Lakan, Žak: *Značenje falusa, Spisi*.
14. Lakan, Jacques: *Cetiri temeljna pojma psihoanalize*, Naprijed, Zagreb, 1986.
15. Lakan, Jacques: *Hamlet, «Ornicar?»,* Navarin, Paris.
16. Lakan, Jacques: *Encore*, Seuil, Paris, 1975.
17. Lakan, Jacques: *Identification, stenografske beleške*.
18. Laclaire, Serge: *On tue un enfant*, Seuil, Paris, 1975.
19. Lyotard, Jean-François: *Tombeau de l'intellectuel et autres papiers*, Galilée, Paris, 1984.
20. Mijač, Božidar: *Eshatologija, «Teološki pogledi»,* br. 1—2, 1988, Pravoslavje, Beograd.
21. Rosolato, Guy: *L'objet de perspective dans ses assises visuelles, «Nouvelle revue de psychanalyse»,* No. 40, 1989, Gallimard, Paris.
22. Stoller, Robert: *Recherches sur l'identité sexuelle*, Gallimard, Paris, 1978.
23. Varela, Francisco et Cohe, Amy: *Le corps évocateur: une relecture de l'immunité, «Nouvelle revue de psychanalyse»,* No. 40, 1989, Gallimard, Paris.

No, takvo razrešenje nije cilj ispiraća mozga i autoritarnih ličnosti. Oni žele i postižu upravo suprotno. Oni napačenoj ličnosti odgovaraju pružanjem vere, ispoljavanjem »ljubavi«, unapred upakovanom dogmom i sredinom koja obećava olakšanje od nadirućeg osećaja uskraćenosti. Osoba se prvo navede na približavanje sopstvenoj unutrašnjoj patnji, a zatim joj se uručuje »odgovor« koji će otkloniti bol. Sledbeniku se daje stvarnost kao zamenu za vlastitu. On je srećan što prima surogat stvarnosti koji mu daje grupa. Njegov mozak je odista ispran od užasne patnje, ali i od njegove životne istine. I to je pravo ispiranje mozga, shodno mišljenju da se odstranjivanjem određene biološke supstance iz krvi (*»leu-endorfina«*) putem dijalize gube simptomi emocionalne patnje. Po svemu sudeći, ispiranje mozga ima neurološke efekte sa sličnim slabljenjem svesti o bolu.

Kultovi i slični pokreti nude novu porodicu; nude ljude koji će brinuti za vas, savetovati vas, plakati sa vama, i što je najvažnije, grliti vas i dodirivati. U tome su njihove nepobitne privlačnosti. Potreban je junački napor i ne mala inteligencija da bi se tome odolelo.

Obeležje vođe je očigledno totalna samouverenost, direktno proporcionalna njegovom unutrašnjem užasu i konfuziji. On kao da ima odgovore na sva pitanja života i ezizimno ih deli svakome ko želi da ih čuje. On zabranjuje čak i najmanju pomisao na to da niko nema odgovore ni za koga drugog do za sebe samog. Čitava stvarnost se zasniva na sopstvenim osećanjima i iskustvu; no, voda je još udaljeniji od stvarnosti svojih osećanja nego što su njegovi sledbenici. On je prva žrtva koja se odrekla sebe, žrtva koja će regrutovati druge kojima su uskraćena osećanja i iskustva, koja bi inače poslužila kao temelj njihove ličnosti i pružila im vlastite odgovore. Umesto toga, sledbenici će morati da čitaju odgovore, da razgovaraju o njima, da ih uče, da usvajaju doktrine i predaju se vodi (terapeutu) roditelju koji će još jednom ponoviti ono što su roditelji uradili: reći im kako da žive.

DROGA ZA UMIRENJE BOLA

Kult je droga. To su mnogi rekli ili bar nagovestili, ali su zaboravili da kažu šta zapravo droge čine. One nas odvajaju od stvarnosti, oštećuju naše rasuđivanje, čine da se osećamo bolje; no, njihova osnovna funkcija, funkcija morfijuma, heroína i dogme je da ubiju svest ubijajući svest o bolu. Zato potiskivanje bola nije ništa drugo do potiskivanje svesti. To je precizan mehanizam, razlog uzimanja bilo koje droge. Ako ne postoji fundamentalna uskraćenost, ako smo odrasli u porodici u kojoj je vladala sloboda izražavanja, uz dostojanstvo i podstrek da budemo ono što jesmo, možete biti sigurni da nećemo tragati za vodama, odgovorima ili lekarskim ordinacijama.

Teret bola koji nosimo zahteva nalaženje načina da se sa njim pomirimo i nastavimo da živimo. Ljudska rasa je milionima godina »kreirana« tako da podnosi veliki bol i pri tom opstane. Nedavno je utvrđeno da ljudski organizam luči vlastite supstance slične morfijumu. One pomažu smanjenju bola, ali to često nije dovoljno. Zato sredstva za umirenje, poput, recimo valijuma, pomažu stvaranje veće količine morfijumu sličnih supstanci. Kult kao *Džontan* ili *bilo koje drugo* prividno ispunjenje potreba verovatno postiže istu stvar, stimuliše unutrašnje stvorene droge za ubijanje bola. I zaista, u nedavnom istraživanju dr *Hauarda Fildsa* sa Kalifornijskog univerziteta, tvrdi se da psihološki činici mogu izazvati fizičko stvaranje unutrašnjih droga.

Ako je kult ugrožen, vođe i sledbenici podivljaju, postaju očajnici. Zašto? Javila se opasnost da se obustavi droga. A zašto je to tako velika opasnost? Droga anestezira čitav život ispunjen uskraćenošću. Otvorena, neautoritarna organizacija potiče na individualnost i razlike u mišljenjima. Kult ne može da toleriše kritiku, jer kritika oštećuje efikasno suzbijanje bola.

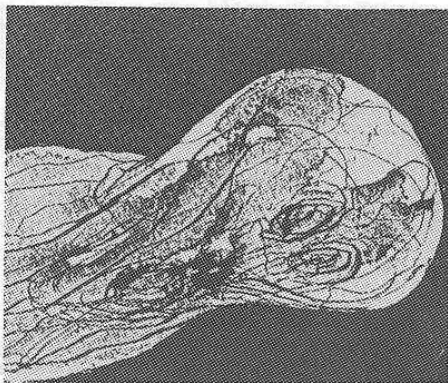
Masovni pokreti obuhvataju masovno drogiranje. Ako ostavimo po strani pravedne ciljeve Veličasnog *Džesi Džeksona*,** poslušajmo kako on potiče studente-crnce. »Kaži! Ja sam lep! Ja sam neko!« Oni to toliko puta ponavljaju sve dok ih ne zahvati grozničava mahnitost,

sve dok ne počnu da slave i da veruju. Možda su stvarna osećanja studenata da su potcenjeni, bezvredni, odbačeni ili nepoželjni, ali njih prividno nadvlada harizmatična sila koja ih prekriva slojem parola, aforizama i napeva. No, osećanja su još uvek tu. Vernici su prosto prihvatili privlačan, pozitivan niz ideja da bi ublažili bol svojih osećanja.

Šta mi zapravo zameramo toj maloj inspiraciji? Zašto neko ne sme da poželi da okrene leđa degradirajućem životu? To je veliko iskušenje koje se verovatno čini razumnim većini ljudi. No, »inspiracija« podrazumeva osnovni nedostatak vere u humanost, nedostatak koji potiču upravo oni koji tu veru propovedaju. Oni nisu shvatili da je najveća inspiracija osećanje samog sebe, svog iskustva, osećanja i tela, svojih vlastitih uvida. Nikom ko je istinski motivisan nije potrebna »inspiracija«.

Zvuči čudno, ali se vernicima uskraćuje sopstvena prošlost, istinska zlostavljanja kojima su u detinjstvu bili izloženi. Kao i kod svakog oblika ispiranja mozga ili indoktrinacije, iskustvo poniženja, patnje čini čoveka ranjivim. Privlačne ideje nude olakšanje od patnje, ali i od stvarnosti. Olakšanje je uskraćivanje jer oduzima čoveku samog sebe. Ako je njegova istina, »Osećam se bezvrednim i osećam da mi u životu ne ide!«, onda je to jedina istina koja ga može osloboditi. Ako u potpunosti oseti i razreši tu istinu o sebi, onda mu droga nije potrebna; on direktno stiće stvarnost sopstvenog iskustva. To je dijalektički lek i jedini antidot onima koji teže ka moći.

Ono što Džekson i mnoge druge vođe rade kada govore svojim slušaocima neistine koje oni žele da čuju o sebi predstavlja zapravo is-

punjenje osnovnog preduslova za kontrolu: presecanje veza sa prošlošću i stvarnim korenima. Parole kao što su »Ja sam silan i ja ću uspeti!« predstavljaju takav vid kidanja veza. Sledeći preduslov je odvajanje ljudi ne samo od prošlosti, već i od sadašnjosti. Tako se čovek nađe u izolovanoj komuni, daleko od porodice i bivših prijatelja, u nekoj zasebnoj zgradi koja postaje svet za sebe, ili u gradskom getu. On sada zavisi od svoje grupe i vođe, pre svega. Grupa je njegova nova porodica, i sav njegov svet. Tako se vraća u stanje detinjstva — svom krevetiću, ogradi, stoličici. To ne znači da se on tada prepušta vodi, kao što su rekli neki psihijatri povodom Džonstouna, to znači da se on odavno odrekao sebe. On se prepustio roditeljima i sada je ponovo našao neko mesto da učini to isto. Zato nije slučajno što su *Džon* njegovi sledbenici zvali »otac« ili »tatica«, ili što je on, kako se tvrdi, zapevao »majko, majko« tokom samoubilačkog rituala.

Da li su kultisti ljudi? Jesu — ali nisu ljudi od drugih ubičajenih vernika ili preobraćenika. Kult je samo oblik društveno institucionalizovanog ludila. To je najbolja vrsta ludila jer u njoj nisi nikad sam. Svi u tvojoj blizini stalno potvrđuju tvoju nestvarnost. Zato se okupite na livadi, pevate, recimo, litanije, verujete svi zajedno — u svog spasioca. U onog ko vas je spasio od stvarnosti.

S engleskog: Dragana R. Mašović

* Rad je inspirisan tragičnim krajem (kolektivno samoubistvo) članova i vođe ove poznate sekte u Americi.

** Poznati crnački sveštenik, borac za crnačka prava.

(Arthur Janov: »The Jonestown Syndrom«, The Primal Institute Newsletter, vol. I, N4, 1978, Los Angeles)

igra dokonih snevača

tatjana delibašić

*

Ulicom krstare
Maskirana nasilja
Svako svoje ludilo šminka
Plaši me ples
Pobesnele kose
I drogirano svetla
Ne postoji zvuk
To napetost reži
U fortissimu noći
Ne prepoznajem se u
U ogledalu koje je tu
Da laže prostor
Kako si
Sjajno
Nema te dugo
Plazi se amputirano
Jutarnje lice
Ulice kriju khrka stanja
Zidovi doma ih leče
Svake subote u deset
Mama me budi mlekom

*

Prah je hteo
Prah je odabrao
Ravno jutro
Dobro jutro
Zatvorenom svetu
U krugu
Isti se iskazi
Vrte
Svet je čigra
Bludna igra
Dokonih snevača

u praznoj kući

radomir đurović

STANIČNA ČEKAONICA

*Vozovi dolaze i odlaze
svaki koji dode donese
malo nade našim zenicama
svaki koji ode odnese
malo našeg uzaluda u kočnicama.*

*Tako godine prolaze
i odlaze po redu vožnje
a deo po deo srca
pretvara nam se u šine
po kojima nam putuje život
pomalo sličan praznom vagonu.*

*I košulje nam sve više
počinju neverovatno da liče
na stanične čekaonice
po kojima stanuju promaje
i nevesele biografije skitnica.*

U PRAZNOJ KUĆI

*Veliki kanjon reke
kamenom bukom
odjekuje u noći koja se spušta.
Na prozoru pucketa
besno korenje vetra,
Snažni udarci drveća
kao čekić penju se uz stepenice.
Mestimične senke preleću vazduhom,
postelje u pomrčini.
Samo strah i bol prate me
u pustoj kući.
Zalutala ptica vrišti
kao izgubljeno dete,
a vetar, reka i
nedokučiva noć bez odmora
odlaze uzvikujući moje ime:
jadniče, dodi, jadniče.*

marginalisti

zoran piljević

Zoran Piljević, rođen u Prištini 1964 god.

SHVAĆENO GRUBO

dužan sam noći bez uzglavlja mesečine grozomorne
prvi i poslednji udar stišavanja potuljene klice
drhti mi ruka pokislog pijanca u rukama polen
dosegni do površine hladno bele kore slomljene

ti si davno odlepršala sa mojih dlanova i bora
kraj uzglavlja 67 zgužvanih grbavih kepeca
poguraj isprekidane crte u košu od pruča prepletenog
zaboravi dan raskvašene granule sa sive ploče

u kraju bez koraka tišine groznice uzbrdicom
znam to je bilo neznanje odrobijanog spajanja
junaci garavog lica zvezdano nebo nostalgije pogled
daj da čujem glas krepkosti divljenja pred kočinom

divno je leteti na obmani oblačno nebo prihata krila
pragovima hromo sliva se daljina masivnog sata
golotinjom rođenog dana umotano u belo pratiš
renesansa potkožnog tkiva drveća prosipa se sunce

dah isparenja u zagričaju ukočenih pupoljaka
lažne izlepljene slike kraj oskrnavljene ptice
označeni putevi belinu praha otrova smrti
u dubini bajki iščekivanje do krajnosti đevetanja

ne mogu zaplivati kroz reči dubok je kosmos
kanalima zvezdanim gorostasi tutnje duhovno
niž stepenike otkotrljani kamenčići gordosti
žice isprepletene na podnevu vezuju podsmeh.

IZVAN

zahuktali oblak ponoćni bolno
bez uspomene pokraj drvoreda uspavanog
blizu su senke po lišću svetlosti sveća
da li prestaje molitva sa suvih vetrova ikad

naizgled na vidiku zalasci ostavljeni blizu
pod ruku smiraj nekoliko na naborima
kada preko noći sputana uskovitla se mesečina
bilo je jednolično i snagom ovenčano nestajanje

da li dokučeno podstrekom u praznini vrh
prolaze godine sa čergom zauvek pretvorene
zrnice u dnu prolaza uz uspravno svakdašnje
pomračenje urlikom jelena odlazi vijuganje

van linija bez jave više povratka nikuda
isto ako i sve prolomilo se među odisejama
neka samuju misli moreplovca kraj drvoreda
pokraj isprepletenih u poigravanju senki zatečenih.

suzana popović

Suzana Popović, rođena 1961. u Prištini

BEZ NASLOVA

Iskliznuo je
ispario
lagano
još u prvoj desetini svog trajanja

Teatar
Magija
Snovidjenje zapravo

Spoznaja o tome
došla je mnogo kasnije
a samo malo pre
nego je
pokopan i onaj
fiziološki
biološki
vidljiv
njegov oblik.

HOROSKOP

Napravite pauzu,
slobodno vreme posvetite sebi —
tako je pisalo
avgusta 1989.

Mogu li
zvezdočatci
hiromani
astrolozi
i grafolozi
reći
Sizifu Prometeju
Monte Kristu i Galileju

da slobodno vreme posvete sebi

ZAPISI MARGINALISTA BR. 3

- Marginalci se ne odriču pamćenja, ali ih pamćenje bez pevanja zamara.
- Da nas ne bi posekli i urekli, dokrajčili ili zaboravili—pevamo.
- Ako je pesma dogovor, ako nije ogluvela i obnevidela—neće ni okovane spodobu u vidu marginalaca.
- Ono što ne odobravamo ne mrzimo, ali se suprostavljamo.
(Suprostavljanje je lični čin.)
- Marginalci nemaju program, već samo nameru.
- Marginalci su neuokvireni vremenski i prostorno.
- Marginalci su oni koji ne žele da su im usta zatvorena dok pevaju.
- Imaju tri tačke.

dragan
milašinović

Dragan Milašinović, rođen 1961. u Podujevu. Živi u Prištini.

ZOV

Ja sam sin Đavolje zvezde
u mojim venama teče njena krv
»93« svetlosne godine
Princezo
u mojim venama teče njena krv

Svemir
izdiše svetlost
oko mene svuda je mir
moj zaboravljeni dome

U tvoje ime presvetli Anđele
ja sam nožem na grudi najdraže
ja sam nožem na grudi najdraže
Sunce je sijalo
usne su umrle

Vreme
udiše godine
oko mene svuda je večnost
moj zaboravljeni dome
ali vратиću se
proći će i ova kazna...

milorad
ivić

Milorad Ivić, rođen 1962 godine u Prištini.

ODLAZAK TEZEJA

obraćanje prvo, glasno

Arija
dna
čezne za mojim danom

Svaki me konac prošiva
umesto da mi put ukaže

Ne ide
moje koplje
uz bedro boginje ptica

Zar pod ruku
njena zora
i moj um strelovit

Arijadna, pristoji tvoj san
mom odlasku
i da te plenom opevam
al bolje da te daljinom ljubim

Zato javiću se iz nekog trećeg grada
Ako veze ne zataje

SMRT DOBRE NADE

Suviše kućadi i šunjara
i smola i rugoba
muha i šupljih stanovnika
(začas i tuđin i mračan)
suviše vragoslavaca
zlobnika i rupa
i piljaka
Suro i kolje
al se namnožio

Na vidiku mojoj sabraču
još se ukazuje
smrt dobre nade

SAN

Hiljade staza
svakom smo išli
samo svetlost i tama
i hodali smo krugom

uvek stizasmo na isto polje
po kome padaše kiša

bilo mi je dosta
ubih vodu
a oni podivljaše

jurnuše za mojom krvlju

bežah
i bežah
al krug je
isto polje
zagriše me noževima

planu krv
gase svoju žed

i video sam
samo za trenutak
(u saznanju smrti)
ali video sam
tamo u daljini

MARKS JE LJUBIO RUKU KAFKI.

nisam hteo da im kažem
smejao sam se
a ONI su plakali

ivan ranković

Ivan Ranković, rođen 1961. godine u Prištini.

SEOBE

odlaze
hitajući pokajnički s nadom
zabludelo
daleko negde
dosledne vere
u iskrene kapije

daleko
van neba tamo
gde su žene prozirne kože
nasušni hleb poštenjem zamešen
a tišina sočnija
u igri leptirova

iz života moga
kradom
na vrhovima prstiju
izlaze
iznoseći kriške sopstvenih vremena
iz trule jabuke

beznadan gubitak iznova prtim
čovaka opet iz sećanja brišem
i pitam
koji jesam
da li sam i dokle
u žilistu ovom.

USPOMENA

Javiše se u krajičku sna
preplaviše delić misli
pa kopniš sa rosom

Uspomena

Izbledelih albuma uvelih cvetova
ljubomornih prolećnih noći
neutaženog bdenja

Ne neću
da te lepim
od blata sujeto

ti mene

Bog je čovek sa prašinom
nestašluka stvorio
a ja ću tebe
od trinaestog nekrštenog rebra

zorán s. nikolić

Zoran S. Nikolić, rođen 1965. u Belanovcu kod Vranja. Živi i radi u Prištini.

IN MEMORIAM ZA JAROSLAVA SAJFERTA

Sretao sam ga obavijenog paučinom
I nadutog od poetskog pritiska

Smešno i dosadno često
Pričali smo o legendama moga kraja

Dugo nije znao

Pozajmio mi za kiriju

Kad rekoše da je pesnik
Bilo je kasno da ga zadirkujem
Pitam o izbegavanju aliteracije i humora
Zapravo nisam verovao

Čitam onda
Nobelovac
Pesma ko Ravijojla:
»Ah kako volim tu računaljku ljubavi«
Kad sam već tu
I ja

Prikaz moj ne dopada mu se

Zato sam spremio IN MEMORIAM
I jedva čekam da objavim
Sajferta je i vreme
Posle osamdesete biće i kasno

Oproštaj sam počeo ovako:
»Jaroslav Sajfert preračunao se
u ljubavi, smrt prevideo...«
Bar onda neće gundati za nepismenost.

ZA NJU, ALI POSLEDNJE

Klimenta razvrstava ruže
I ne voli poklone
Ako princ ih lično ne uruči

Klimenta ima dvoje dece
Jedno mi se ruga u dvorištu
Ali me presrećna prima

Sva je nemirna u poznim godinama
I više stvarno nema smisla
Posvećivati joj pesme

dragiša bojović

Dragiša BOJOVIĆ, rođen 1964. god. u Banjama, Zubin Potok.

ĐAVOLJA KULA

Pored lbra
bila velika kula
kamena

Stari zborili
da u njoj žive
davoli

Jednoga dana
ljudi pregradiše reku
i kula nestade
pod vodom

Kuda odoše davoli
pitali smo

BESMRTNOST TREŠNJE

Pamtim svaku njenu
posećenu granu

S proleća
u mom sećanju
dozru joj plodovi

A u srcu
s godinama mojim
izrastu i njeni godovi

dragan ničić -cinoberski

Dragan Ničić—Cinoberski, rođen 1963. godine u Čaglavici kod Prištine

zalutamo Zar stado
gde je Nejak glas zove
nebeska tišina Drobna kroz
Beli trougao se smeje
tom užasu što Sve je
izgoreo mostove
na kratkom putu
od srca do glave
od sumraka do zore
kroz čestar teških rima
i na kraju Šume iz koje
izlaze staze za sve staze sveta
ali Druma
za naše telo nema

Sa hladnog drveta života
pobeže tvoja zenica zadnji Put ne bi
Ona
ni Nišava
ni pesma plava
tek nebeska tišina drobna
i razlivene zvezde kao zlatna trava

mihailo šćepanović

Mihailo Šćepanović, rođen 1961. u Bijelom Polju. Živi i radi u Prištini.

MOLBA LEPTIRU

Ni slutismo
Ni krotismo
Robove dana
Gospodare noći.

Lobanje ideala
zaboravljene himne
pjevaju.

Leptiru!
Sustignu li te
pokletstva predaka
na povike ne obaziri se
Sudbine krojiše šaputanja
Šapućimo noćas tišine
pomahnitalom vremenu.

»Liberti«
decembar 1989.
Neši Raduloviću.

HAJKA

Bjelinu očnjaka
u krv pretače
poput vidovnjaka
posmatra nemo
bučne hajkače
iz prikrajka

mreže i zamke
i zalutale snove lovaca
u prvo svitanje
što su mu na dar upućeni

vraćajući se u sumrak
s bogatim plijenom
i strašnom pričom

način prećutaše
bez vidnog uzbuđenja

ziva duh klasičnog kriminalističkog djela a više socijalno — etnološke sage.

Vratimo se sada na navedeno udaljšavanje Komarčića i od romantizma i od realizma. U pogovoru romana *Dva amaneta* — Prvo izdanje iz 1986. god. — **Slobodanka Peković** konačno imenuje odgovarajućim sintagmama neke osobnosti ovih proza, koje su u trenutcima prvog pojavljivanja izazivale kod kritičara obilje animoziteta. U prvom planu, riječ je o građenju karaktera junaka što S. Peković ova-ko apostrofira: »Mladi junaci u delima ovog pisca ne samo da su nepokretni, neborbeni, ne samo da su ophrvani pesimizmom i melanholijom, već, suprotno prirodi mladosti, ni u ljubavnim osećanjima nisu poneti (vulkanskim) strastima« (str. 178). A u zaključku pogovora Pekovića nas još više približava preciznom imenovanju Komarčićevog kreativnog kursa: »Komarčić je u romantičarski i slikoviti seoski milje neočekivano uneo duh moderne Evrope: rastrzanog, bezličnog junaka, gotovo klišetiziranog, melanholiju i pesimizam, iz pripovedanja je izostavio radnju i u prvi plan istakao atmosferu i nagoveštavanje, primenio novu tehniku pripovedanja koja nije poštovala logični tok vremena i radnje, otkrio nenastanjeni kosmos kao krajnje mesto uzleta usamljene duše«, (str. 187). Gotovo da se i nema šta dodati na ova lucidna zapažanja. U svakom slučaju navedeni citati, valjda definitivno, ukazuju da posmatra- ti Komarčićevo djelo u poetičkim obzorima romantizma ili pak realizma nije mnogo ni korisno ni misleno. Naročito atipičan u odnosu na epohu u kojoj se pojavio, a delimično i u odnosu na sve ostalo što je Komarčić napisao, je roman *Jedan razoreni um*. Prvobitni naslov — inače mnogo bolji i primjerniji djelu — je bio *Kant našeg doba*, ali pošto je Akademijin recenzent dr Milan Jovanović insistirao, autor ga je izmjenio. Roman je, kako sam naglasio izrazito atipičan — atipičan po izboru tematike (geneza jedne psihoze), potom po pripovjedač-koj tehnici (pomjeranje tačke gledišta sa sveznajućeg pripovjedača ka »nepouzdanom« koji je istovremeno junak priče), te po unutrašnjoj, psihološkoj karakterizaciji likova. Sve su to osobnosti koje je Božur Hajduković u pogovoru ovog romana — Nolitovo izdanje iz 1983. g. — vrlo temeljito izložio te se nećemo duže zadržavati na njima. Obratićemo pažnju na jedan aspekt ovog romana koji do sada nije bio tretiran. Naime Komarčić se poigrao nekim osnovnim postulatima spisateljske doktrine, (posebno romansijerske) i stvorio djelo u kome nema ni konflikta likova, ili sukoba druge vrste koji inače funkcionišu kao osnovni pokretači dramske radnje. Čitav roman djeluje kao neki literarni *perpetuum mobile*. Ali to nije sve; Komarčić, ne uvodi u radnju čak ni neutralne likove. Sve portrete autor je idealizovao koliko god je mogao, učinio ih arkadijskim, odarenim božanskom dobrotom. Otuda je početna, i osnovna ambijentacija djela diskretno utopijska. Logično pitanje je — šta se u romanu dobilo ovakvom strategijom, osim sasvim izvjesne i provokativne neobičnosti? Komarčić je kao vrstan pripovjedač-taktičar vjerovatno procjenio da će tek u takvom, idiličnom i pastoralnom kontekstu, iracionalne sile zla, (opredmećene kroz anatomiju jednog ludila) dobiti dimenzije i značaj koji im je namjenjen. Postupak je, kako sam već nagovjestio, krajnje netipičan i za samog Komarčića koji je gotovo sva ostala djela gradio na temeljima radikalnog suprotstavljanja principa iskonskog dobra i iskonskog zla; reprezenti ovih principa su konkretni, antropomorfizirani i iz njihovog sukoba kao pobjednik uvijek izlazi reprezent principa dobra. Jedino u romanu *Kant našeg doba* na jednoj strani stoje svi likovi čija se iskonska dobrota graniči sa svetošću, a na drugoj zlo kao iracionalna nekontrolisana sila koja na kraju trijumfuje. Ovaj trijumf je prikazan, kroz valjda najjezivije slike koje srpska književnost ima — slike potpunog mentalnog i fizičkog propadanja mladog intelektualca Ve-lje.⁶ Pored Komarčićevih opesivnih tema — tajne postanka svijeta, kosmosa, sudbinske predodređenosti — ovaj roman posjeduje još jedan, zanimljiv i u dotadašnjoj srpskoj književnosti nerabljen motiv — motiv dvojništva. Na ovom motivu je i zasnovana čitava, inače statična fabula romana. No, kada kažem stan-

tična podrazumjevam ovaj termin u značenjskoj dimenziji koja priziva duh modernih romaneskih tokova, gdje dinamika priče ima drugorazredan značaj. Šta reći još o djelu koje je predstavljalo u svom vremenu krajnje neobičan romanovski izdanak; po svom unutarnjem ustrojstvu daleko od realističkog pripovjedačkog koda, ne mnogo bliže romantizmu, sa likovima sentimentaliziranim i idealizovanim intenzitetom koji je i u Komarčićevu vrijeme morao biti djelimično komičan ali sa krajnjim ishodištem u najstrašnijih ljudskoj tragediji, ovo djelo je umnogome anticipiralo kasnije obzore srpskog i evropskog romana.

Roman *Jedan ugašena zvezda*, u konkurenciji svih Komarčićevih djela, predstavlja ono koje će poklonicima »stare književnosti« podariti najviše čitalačkog zadovoljstva. A čini se da ga je i autor pisao sa najviše spisateljske strasti. Konačno se našao u poziciji da ne brinući mnogo za sopstvenu književničku reputaciju posveti čitavu knjigu tematici koja ga je ponajviše inhibirala i nalazila manje ili više mjesta u svim njegovim prethodnim djelima kao pro-

žrtva slepog miša

perica markov

JA GRANČICE ZABADAM U MESO

Obrađujem satisfakciju

*sitnom višnjom vetra
talasam mozak
ujedinjene vatre*

*evo trčim
evo idem*

*od cveta, sa mirisa
na miris
sa cveta na cvet
raspetih U Podne*

*U krajnjem naporu (... tačke...)
nastojim da se odmorim
od papirnatih latica
i skočim na drvo*

*Zadihanom vremenu
mislim prirodnim odstojanjem*

*belom kosom, u snu
žudnje — trajanja
korena i ploda*

*kidam telo na komade
i grančice zabadam u meso*

*očima
mamim ptice*

pratni, lajt motiv. Grubo rečeno i primjenjeno na sve Komarčićeve izlete te vrste, tema se može imenovati kao *poluprimjenjena astronomija*. Konkretno, pak, u romanu *Jedan ugašena zvezda* temu možemo vrlo precizno odrediti kao *astralno putesestvije kroz galaktička prostranstva*. Komarčićeve ambicije u ovom, zasigurno iznimnom putopisu u našim književnostima, su bile velike — istovremeno je želio ispuniti u potpunosti edukativnu komponentu djela ne čineći pri tom ustupke pred svojim golemim imaginacijskim porivima. Rezultat takvih napora je kranje osoben amalgam koji ćemo bez suzdržavanja okvalifikovati kao prvi srpski naučno-fantastični roman i jedan od prvih te vrste u svijetu. Vrednovan elementi-

ma modernosti — čak i ako zanemarimo tematski SF okvir — ovaj roman pridobija atribut najuspjelijeg Komarčićevog djela. A ako se malo poigramo i ovaj amalgam od čisto naučnog diskursa i metafizičkih te imaginativnih pasaža osvjeltimo postmodernističkim reflektorima koeficijent njegove zanimljivost će još porasti. No ipak, ostanimo u sferama nešto tradicionalnijeg teorijsko-metodološkog instrumentarija a Komarčićevo djelo neće zbog toga mnogo izgubiti. Obzirom da je komponenti, koje su izrazito relevantne za roman, veoma mnogo, pobrojaćemo samo neke uz najneophodnija objašnjenja, neovisno o njihovoj formalno-tehničkoj ili semantičkoj naravi. Držim da je od naročito značajna iznjeti jedan od Komarčićevih pripovjedačkih postupaka a to je krajnje frekventna digresivnost, posebno u prvoj trećini romana. U ovim pasazima autor sasvim moderno korespondira kosmički sa mitološkim aspektom. Kao izrazit kvalitet ove knjige ne može se prenebretnuti ni slikovitost te kolorit koji je Komarčić, svojim inače izvrsnim jezikom ostvario. Potom slijede poimanje evolucije kao Božijeg čina, odnosno Božje potrebe za estetizacijom što znači konačnim savršenstvom, te poimanje tajni smrti, života i samog Boga blisko zapadnoj ezoterijskoj tradiciji. Mada nema nikakvih indikacija da je Komarčić imao bilo kakvih veza sa nekim od, u to doba mnogobrojnih, krugova koji su tretirali okultna, magijska i druga slična saznanja u svim njegovim djelima, a osobito u ovom nailazimo na mnoge osnovne postulate ezoterijskih učenja. Fizionomija ovog romana, zapravo, u svojoj osnovi ima jedno astralno putovanje kako ga opisuju danas mnogo pristupačniji spisi najuglednijih hermetičara, mističara i drugih.

Posebnu zanimljivost u romanu predstavlja način na koji Komarčić, kao izrazito religiozan čovjek miri svoja vjerska opredjeljenja sa onim koja je imao kao pasionirani izučavalac astronomije, dakle egzaktno duh. Iz ovog prividnog konflikta kao produkti su izašli pasusi u kojima autor razmišlja na način filozofa kosmičke orijentacije. (na pr. ovako »Cela vasseljena, to je jedan kaleidoskop. Pa ipak, ona je u tom svom većitom menjanju nepromjenljiva«, ili »Vasiona je apsolutna jednostavnost«.) Riječ je o gnomima koji su bili u dubokoj koliziji sa duhom epohe u kojoj je pisac stvarao. A kad već spominjemo duh epohe napomenimo da je on imao i poneku negativnu konotaciju po unutarnje ustrojstvo djela. Tako se vjerovatno nećemo moći ne nasmijati/kada pročitaemo mjesto na kome se Laplasov duh, sveznajuće kosmičko biće obrača protagonistu romana dijalekatskim, za ovaj kontekst isuviše ekspresivnim formama — »Šta je bolan veselnice?« i sl.

Pored namjere da svoje čitaoce uputi u osnovna znanja o kosmosu kojima se tada raspolagalo, Komarčić je u romanu iskazao negativan odnos prema sopstvenoj civilizaciji, te dao apokaliptičku viziju te civilizacije. Učinio je to parabolom u kojoj se, tobože govori o nekom nestalom svijetu negdje duboko u vasioni, na čijim ostacima junak romana i njegov vodič saznaju od jedinog preživjelog istorijat te planete koji, sasvim izvjesno, govori o prilikama na Zemlji.

Recimo još da se ovo djelo, i pored svega percipira sa minimumom otpora koji čitalac savremenog senzibiliteta gotovo neizostavno ima pri susretu sa djelima iz starije književnosti.

A rezime ovog napisa je kratak i svodi se na sintagme koje su već napisane u prethodnim pokušajima revitalizacije djela Lazara Komarčića. Svakako, riječ je o piscu koji je učinio izuzetno značajne pomake u genezi srpskog romana. Pokazivao je naročitu potrebu da se razlikuje od svojih suvremenika i u tim pokušajima izašao je na početak puta koji izravno vodi ka romanu modernističke provenijencije.

1. još jedna, uslovna grupa se mogla formirati od autora čije djelo vjerovatno ima smisla prenevodovati, ali još nisu izručene iz bibliotečkih fondova i ponovo pročitana.

2. Nolit, Beograd 1981. god. (str. 182 — 190)

3. Nolit, Beograd 1983. god. (str. 403)

4. 5. pod romantizmom i realizmom podrazumjevam ono što su ove odrednice značile u Komarčićevom odnosno Sterličevom vremenu

6. ostalim dimenzijama motiva propadanja pogledati u knjizi *Tragični vidovi starijeg, srpskog romana* Ljubiše Jeremića, Književna zajednica, Novi Sad 1986.